

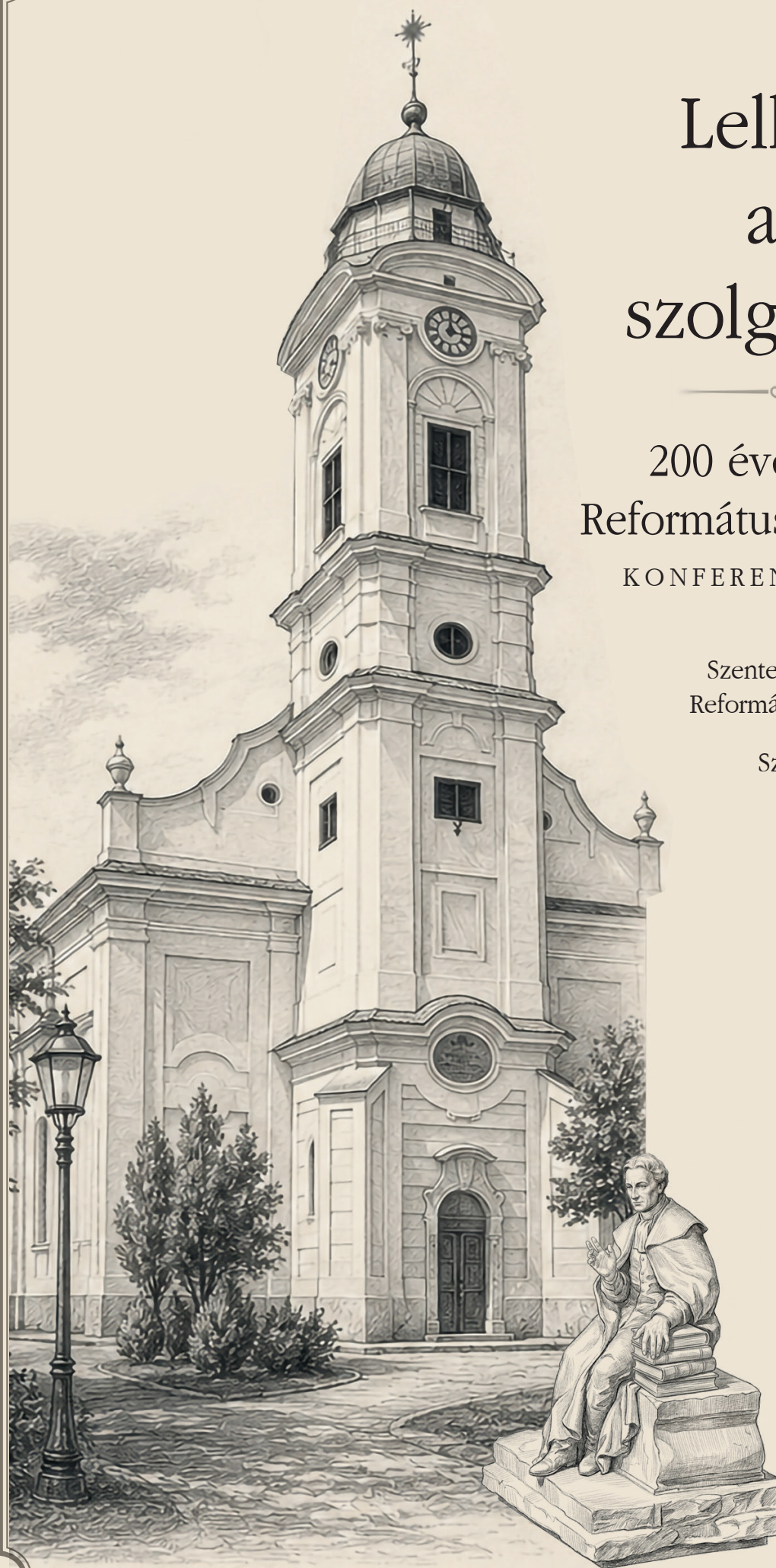
Lelkészek a köz szolgálatában

200 éves a Szentés
Református Nagytemplom

KONFERENCIA KIADVÁNY

Szentés-Nagytemplomi
Református Egyházközség

Szentés 2026.

Lelkészek a köz szolgálatában

200 éves a Szentés
Református Nagytemplom

KONFERENCIA KIADVÁNY

MEGVALÓSULT MAGYARORSZÁG
KORMÁNYÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL

2025.

Lelkészek a köz szolgálatában

Kiadja a Szentés Nagytemplomi Református Egyházközség - 2026

Szerkesztette: Vidovics Ferenc

Felelős kiadó: Fehér Csaba

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

ISBN 978-615-02-6683-1

Tartalomjegyzék

Előszó	7
--------------	---

Éliás János:

„Törökszentmiklósinum venerabilis tractus Maioris Cumaniae legitime vocatus”

Törökszentmiklós református lelkészei 1720–1821 (1858)	9
--	---

Sz. Kristóf Ildikó:

Dobosy Mihály (1780-1853), Göttingen, Grönland, és a Csendes-óceán:

az antropológiai megismerés református vetületei a 19. sz. elején	31
---	----

Mód László:

A szentesi református templomépítkezések a regionális

gazdasági kapcsolatok tükrében	43
--------------------------------------	----

Őze Sándor:

A szentesi csata rácok és kálvinok között

Emlékezet és önmeghatározás a török kiűzése utáni fél évszázadban	51
---	----

Zakar Péter:

Hajdú Lajos magyarországi hadbíróságokon elítélt református lelkész rabtársai	57
---	----

Hegyi Ádám:

„A ráczekevi ekklesia protocollumában fel van jegyezve”

Kis Bálint történetírói hitelessége	67
---	----

Hegyí Ádám

***„A ráczkevi ekklesia protocollumában
fel van jegyezve”***

Kis Bálint történetírói hitelessége

Hegyí Ádám

Hegyí Ádám Alex 1977-ben született Mezőtúron. Általános iskolai tanulmányait szülővárosában, a középiskolait pedig Szegeden végezte. 1995 és 2000 között történelem-könyvtár-Európa politika szakon tanult a József Attila Tudományegyetemen. Doktori fokozatot az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen szerzte meg 2011-ben. 2019-ben a Szegedi Tudományegyetemen habilitált. Több rangos ösztöndíjat is elnyert, mint például a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjat, a Bolyai Ösztöndíjat, a Deutscher Akademischer Austauschdienst ösztöndíjat. Évtizedek óta részt vesz kutatási programokban, jelenleg saját OTKA kutatócsoportját vezeti. Kutatási területe: művelődéstörténet, református egyháztörténet, egyetemtörténet, svájci-magyar kulturális kapcsolatok. Jelenleg a szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának egyetemi docense.

Hegyi Ádám

„A ráczevi ekklésia protocollumában fel van jegyezve”

Kis Bálint történetírói hitelessége

Kis Bálint 1836-ban fejezte be a Békési Református Egyházmegye történetével foglalkozó művét, amelyben felsorolja a Délvidék reformátorait.¹ Ebben Szegedi Kis István életét részletesen ismertette a gyerekkorától kezdve egészen 1572-ben bekövetkezett haláláig. A biográfia végén megemlíti, hogy Skaricza Máté még a 16. században megírta Szegedi Kis életrajzát, amely nyomtatásban Bázelen jelent meg.² Ennek ellenére azt állítja, hogy a reformátor fiatalkorának történetét nem Skaricza művéből, hanem a ráczevi református gyülekezet jegyzőkönyvéből ismerte meg:

„Szegedi Kis Istvánnak is, ki is született Szegeden 1505-ben a kunok nemzetéből. Tanult legelsőben a lippai iskolában, azután pedig Gyulán, ahol annyira ment a tudományokban, hogy már 16 esztendőskorában a kisebb gyermekek tanítása rábízott. Elhalván szülei, több helyeken tanítván annyi pénzt szerzett, hogy kimehetett 1540-ben Krakkóba tanulni. Ott a szükséges tudományoknak tanulása mellett, a muzsikában, a festésben, és a poesisben is szép előmenetelt tett, mint ez a ráczevi ekklésia protocollumában fel van jegyezve.”³

Skaricza Máténak Szegedi Kis Istvánról írt munkája a magyarországi reformáció történetének egyik legfontosabb forrása. Az abban szereplő állításokat nagyon sokan elemezték már.⁴ Ezek közül a békési egyházmegye reformációjával kapcsolatban fontos eredmény, hogy Szegedi Kis a Dél-Alföldön kifejtett tevékenysége során még a reformáció lutheránus ágát képviselte, a helvét irányzathoz csak a Dunántúlon csatlakozott.⁵ Nyilvánvalóan Kis Bálint ezeket a kutatási eredményeket még nem ismerhette, viszont a ráczevi jegyzőkönyvre való hivatkozásából arra következtethetünk, hogy nem csak Skaricza Máté által írt életrajz segítségével próbálta meg rekonstruálni a hitújítás történetét.

Régóta ismert Skariczának egy kéziratban maradt műve is, a *Kevi várasáról való széphistória* című históriás verse, amelyben Ráckeve történetét foglalta össze.⁶ Skaricza históriás versének eredeti példánya nem maradt fenn. 1600 körül készült belőle egy másolat, amit 1700-ban Szabadszállási Mihály ráczevi jegyző ismét lemásolt, és a későbbiek során további kéziratos másolatok készültek róla. A legelső másolat a ráczevi protokollumban található.⁷ Kis Bálint erre a jegyzőkönyvre utalt.

Skaricza históriás verse egyébként nem volt ismeretlen a 18. századi egyháztörténészek előtt. Például Bél Mátyás is tudott arról, hogy a jegyzőkönyvben „örzik Szkaricza Máté egykori itteni lelkész

1 KORMOS, 1992, 7, 35–40.

2 Kis, 1992, 73–75.

3 Kis, 1992, 73.

4 Például: ÁCS, 2009. ÖZE, 1992. MISKEI, 2017. SZAKÁLY, 1995.

5 SZABÓ, 2024, 37.

6 RMKT 11, XVI. század, 239–250.

7 HORVÁTH, 1985, 61. MAGDICS, 1888, X.

költeményét is.”⁸ A versben viszont meg sem említik⁹ Szegedi Kis Istvánt, tehát Kis Bálint nem vehette onnan a Szegedi Kis gyermekkorára vonatkozó adatokat. A Skaricza által írt biográfiában viszont részletesen tárgyalták Szegedi Kis fiatalságát.¹⁰ A békési egyházmegye történetét bemutató kéziratában Kis Bálint ennek ellenére úgy fogalmazott, hogy az életrajzi adatokat a jegyzőkönyvből vette, miközben tudott Skariczának Szegedi Kis István életéről írt művéről.¹¹

Kis Bálint a hazai reformáció terjedése kapcsán az egyházmegyetörténetében másutt is utalt Skaricza Mátéra. Ebben az esetben Skariczának Szegedi Kis Istvánról írt életrajzát említi, amelyben szerinte szó van arról, hogy Brandenburgi György volt az egyik első ember, aki Magyarországon Luther tanait terjeszteni kezdte:

„Erről a Brandenburgi Györgyről azt jegyzi meg Skaricza Máté az ipának, Szegedi Istvánnak élete leírásában, hogy ez a reformáció kezdetében az evangéliumi tudományt követőknek kedvezett és azokat híven oltalmazta.”¹²

Brandenburgi György valóban a lutheri reformáció támogatója volt. Frangepán Beatrix-szal kötött házasságának köszönhetően hatalmas vagyonra és befolyásra tett szert, és II. Lajos nevelőjeként az ország egészére hatást gyakorolt.¹³ Mivel Brandenburgi birtokában volt Gyula és Lippa, ezért Kis Bálint úgy gondolta, hogy a Dél-Alföldön is terjesztette a lutheránus tanokat. A környékbeli papokkal rendszeresen tanácskozott, és meggyőzte őket az új hitről:

„Mikor hát György Lippára vagy Gyulára jött, mindenkor meghívta barátságos ebédjére a körülbelül lévő papokat.”¹⁴

A modern történetírás sokáig hasonló véleményen volt, mert a gyulai uradalomban szolgáló papok leveleiből következtetett a szakirodalom arra, hogy Brandenburgi Békés megyében a reformációt támogatta. Mára kiderült, hogy ez nem igaz. Brandenburgi nem foglalkozott a Dél-Alföld vallási kérdéseivel. A lelkészekkel folytatott levelezések elemzéséből megállapították, hogy pusztán gazdasági érdekei határozták meg a papsághoz való viszonyát, a lutheranizmus terjesztése nem érdekelte.¹⁵

Természetesen Kis Bálint nem ismerhette még a mai kutatás álláspontját, és a 19. század első felében a reformáció terjesztéséről más is Brandenburgi szerepét hangsúlyozta. Például a debreceni egyháztörténész, Budai Ézsaiás szintén hasonlóan vélekedett Brandenburgiról.¹⁶ Azt viszont Budai sem állította, hogy Skaricza bármit is írt volna Brandenburgi tevékenységéről.¹⁷ Kis egyháztörténetében viszont ezt olvashatjuk. Mivel Kis Bálint úgy hivatkozott Skaricza Máté históriás versére illetve életrajzára, hogy azokban nem létező adatokat idézett, ezért érdemes megvizsgálni, miért tette ezt. Mennyire tekinthető hitelesnek Kis történetírói munkája?

Kis Bálint 1772-ben született Vésztőn. A helyi iskola elvégzése után a debreceni kollégiumban tanult tovább. 1798-ban a jénai egyetemre iratkozott be, ahonnan 1799-ben tért haza. Még ebben az évben megválasztották szentesi lelképásztornak, ahol élete végéig, 1853-ig szolgált. Felépíttette a ma is álló templomot. Szentes első emeletes épülete lett az általa építtetett iskola. Az egyházi ranglétrán gyorsan emelkedett, mert tanácsbíróvá választották, majd egyházmegyei főjegyzővé, végül esperessé. Ezzel párhuzamosan a szentesi mezőgazdaság modernizálásába is belefogott és tankönyveket is írt. Legismertebb munkássága a történettudományhoz kötődik: kéziratban maradt a 13. századi nagyváradi székeskáptalan jegyzőkönyvét feldolgozó munkája. 1839-ben jelent meg a magyar őstörténettel foglalkozó könyve *Magyar régiségek* címén, de ezeknél maradandóbbak egyháztörténeti eredményei. Folytatta a Béládi István által elkezdett szentesi eklézsiatörténetet, és 1836-ban megírta a Békési Református

8 IKVAI, 1977, 141.

9 RMKT 11, XVI. század, 239–250.

10 Vö.: SZKARICZA, 2022, VII–XXVIII.

11 KIS, 1992, 73–75.

12 TtREL I.27.b.43. 1. kötet, p. 78.

13 ZOVÁNYI, 1986, 14.

14 TtREL I.27.b.43. 1. kötet, p. 79–80.

15 CSEPREGI, 2001, 36–45.

16 BUDAI, 1833, 2. köt, 61.

17 BUDAI, 1833, 2. köt, 53.

Egyházmegye történetét. 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.¹⁸

Ha megnézzük történeti munkáit, akkor láthatjuk, hogy a kortárs szakmai vitákat nyomon követte. Hoits Sámuel 1833-ban egy magyarellenos röpiratot tett közzé, amely körüli botrány az országgyűlés elé került.¹⁹ A reformkorban Dankovszky Gergely Alajos morva származású pozsonyi tanár sokat foglalkozott a magyar őstörténet kérdéseivel.²⁰ Kis a *Magyar régiségek* című könyvében bírálta Hoits és Dankovszky munkáját is.²¹ A békési egyházmegye múltját tárgyaló művében pedig Széchenyi István Hitel című művéből idézett.²² Perecsényi Nagy László Arad megyei szolgabírónak a Tudományos Gyűjteményben megjelent írásait is ismerte.²³ Ezekben az írásaiban felekezeti identitásának is hangot adott, ugyanis református meggyőződését mutatja az, hogy őstörténeti kérdések esetében is bírálta a pápaságot:

*„...úgy építsünk, hogy másokat ezen munkában való részvételtől el ne idegenítsünk, mint történt a Szent Péter templomával.”*²⁴

A 19. század első felében a Dél-Alföldön virágzásnak indult a helytörténet-kutatás. Ecsedy Gábor gyulai kálvinista lelkész 1832-ben publikálta a Tudományos Gyűjteményben a *Gyulának polgári és egyházi állapota a régibb és újabb időkben* című művét. 1835-ben Szirbik Miklós makói református prédikátor megírta Makó történetét. 1834 és 1837 között vetette papírra Dávidházy Bekes Sámuel a gyomai református egyház történetét, az evangélikus Skolka András pedig 1806-ban Mezőberény ismertetését. A római katolikus Ágoston János Békésszentnadrásról és Öcsödről készített történeti munkákat.²⁵

Annak ellenére, hogy ezek a munkák elég változó színvonalúak voltak, néhány esetben egész komoly forrásismeret mutatható ki bennük. A hódmezővásárhelyi Vörös Mihály népköltő egy évig járt iskolába, mégis 1812-ben egy kalandregényt írt, amelynek forrása Péchi Simon erdélyi szombatos kancellár naplója volt. Azért lehet a regénynek a kancellár naplója az alapja, mert Péchi munkájában szereplő helyszínek és Vörös művének helyszínei valamint a két szöveg cselekménye feltűnően megegyeznek. Péchi naplója viszont a kuruc háborúk miatt 1707-ben eltűnt, de Orbán Elek kivonatolta azt.²⁶ Azt nem tudjuk, hogy Vörös az eredeti vagy a kivonatolt változatot olvasta-e, de a regényének szereplői zsidó neveket viselnek. Péchi egész biztosan tudott héberül, Vörös – iskolázatlansága miatt – valószínűleg nem, ezért Vörös vagy az eredeti Péchi kéziratot vagy annak Orbán-féle változatát esetleg egy ismeretlen másolatát olvasta, amelynek készítője tudott héberül.²⁷ A félig művelt Vörös Mihály más történeti forrást is felhasznált, mert művébe bedolgozta Ibrahim balatonendrédai zászlósága 1589. március 2-án Koppányban keltezett levelét.²⁸

Ha egy egyszerű parasztköltő ilyen jól ismerte a koraújkori kéziratokat, akkor hogyan lehetséges az, hogy Kis Bálint nem ismerte Skaricza Máté műveit? Miközben láttuk, hogy Kis pontosan tudta, miről írt Széchenyi, Dankovszky, Hoits vagy Perecsényi, vagyis nyomon követte a reformkor tudományos vitáit.

Több adat is van, amely egyértelműen bizonyítja, hogy Kis Bálint törekedett a források feltárására. 1829-ben egy levélben arra kérte Budai Ézsaiás tiszántúli püspököt, hogy segítsen neki tervezett egyházmegyetörténetéhez források felkutatásában. Különösen nagy gondot okozott számára, hogy az egyházmegyei levéltárban nem voltak 1700 előtti iratok, ezért Budaitól azt kérte, hogy az egyházkerületi levéltárban található adatokról tudósítsa, különösen az 1550 és 1560 közötti időszakról. Megemlítette, hogy be szeretett volna jutni Békés, Csongrád, Csanád vármegyék levéltárába is. Állítása

18 LABÁDI, 2014, 7–22, FILEP, 2014, 41–65.

19 Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. július 4. In: DEÁK, 1997, 40, 43.

20 BAKAY, 1994, 739.

21 KIS, 1839, V, XIII.

22 TITREL I.27.b.43. 4. kötet, p. 772–774.

23 KIS, 1992, 80.

24 KIS, 1839, VI.

25 KÓSA, 2011, 49–66. SZABÓ, 1997–1998, 5–14.

26 SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2025, 87.

27 KŐSZEGHY, 2026, 369–370.

28 SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2025, 86.

szerint a korban elérhető szakirodalmat már feldolgozta, vagyis Debreceni Ember Pál,²⁹ Sinai Miklós,³⁰ Tóth Ferenc,³¹ Bod Péter,³² Horányi Elek,³³ Budai Ézsaiás³⁴ és Budai Ferenc³⁵ műveiből már kigyűjtötte az adatokat. Egyben azt is állította, hogy a „Szegedi élete leírásában a traktusunkra tartozó jegyzéseket összeszedegette.”³⁶ Ez utóbbi megjegyzése a Skaricza Máté által írt Szegedi Kis István életrajzot jelenti.

Kis Bálint egyháztörténeti műveiben valóban kimutatható az alapos forráskutatás. A szentesi református gyülekezet történetét Béládi István írta meg legelőször 1748-ban, amelyet Kis folytatott tovább 1800 és 1853 között.³⁷ Az eklézsiatörténet eredeti verziója alig tudott valamit a 16–17. századi lelképásztorokról,³⁸ viszont Kis az egyházkerületi jegyzőkönyv segítségével ki tudta deríteni, hogy 1667-ben Bükkösi Köble István szolgált Szentesen:

„1667. szentesi prédikátor volt Bütkösi István a ki egyszersmind esperest is volt, mert ebben az esztendőben mint alföldi esperest adminisztrált a superintendentia cassájában: 10 frt. [...] amint ezek fel vagynak jegyezve superintendentia régi protocollumába[n], melyből ezt kiírta K[is] B[álint].”³⁹

A visszafoglalóháborúk szentesi eseményeihez pedig diplomáciatörténeti és hadtörténeti szakkönyveket használt fel, és egészítette ki Béládi szövegét. Az eredeti kézirat⁴⁰ csak annyit tudott, hogy a 17. század végi harcok Szentest is elérték, de Kis Bálint Róka János⁴¹ váci kanonok diplomáciatörténete és Decsy Sámuelnek⁴² az Oszmán Birodalmat bemutató könyve alapján az eseménysort kiegészítette azzal, hogy 1686-ban a török és a felszabadító csapatok a város határában megütköztek egymással:

„1686-dik esztendőben September 2-dikán vétetett el a törököktől Buda vára. Ugyanezen esztendőben October 20-dikán vétetett el tőlök Szeged is. Ez előtt egynéhány nappal, Veteráni, kinek a commandót a megbetegedett Kaprara vezér által adta a szegedi törökök segítségére sietve jövő török-tatár sereget itt Szentes alatt nagyon megverte. Ekkor adták fel Csongrádot is a törökök. Lásd Decsi Osmanographiáját és Roche Kriegeres und Friedens Geschichten zwischen Hungarn und der Pforte. Feljegyezte K[is] B[álint].”⁴³

Béládi István 1748-ban azt sem tudta kideríteni, ki volt az első protestáns lelkésze a városnak. Helyette csak 1677-től kezdve állította össze a prédikátorok névsorát.⁴⁴ Kis Bálint viszont alaposabban utánajárt a dolognak, és Debreceni Ember Pálnak 1728-ban megjelent egyháztörténetében megtalálta Gerendási Balázst, aki 1569-ben a nagyváradai dispután 58 másik lelkésszel együtt aláírta a Szentháromságtant elfogadó nyilatkozatot. Az 1728-as közlés szerint Gerendási Szentesen szolgált.⁴⁵

29 LAMPE, 1728.

30 Sinainak nem jelent meg nyomtatásban egyháztörténete, viszont kéziratai Budai Ézsaiás és Teleki Sámuel tulajdonában voltak. S. SZABÓ-HERPAY, 1911, 16–17, 24.

31 TÓTH, 1808.

32 BOD, 1766.

33 HORÁNYI, 1775–1777.

34 Budai könyve több kiadásban is megjelent, mi az 1833-as kiadást használtuk. BUDAI, 1833, 1–3. köt.

35 BUDAI, 1804–1805.

36 TtREL I.1.b.1845. nr. 4. Kis Bálint békési egyházmegye esperese jelentése Márton Erzsébet által hagyományozott 1000 forintról, és az egyházmegye történetének kidolgozásáról. Szentes, 1829.okt.26.

37 HEGYI, 2026, 11–13. FILEP, 2020, 355–358.

38 ÖZE, 2021, 205.

39 TAKÁCS, 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/023.JPG>

40 BÉLÁDI-GAÁL, 2026, 347.

41 RÓKA, 1785.

42 DECSY, 1788–1789.

43 TAKÁCS, 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/003.JPG>.

44 BÉLÁDI-GAÁL, 2026, 361.

45 LAMPE, 1728, 249.

„Már ezelőtt van emlékezet Gerendási Balázs szentesi prédikátorról a ki az az 1569-ik esztendőben Oktober 10-én Nagyváradon II. János választott Magyarország királya és erdélyi fejedelem parantsolatjára tartatott synoduson Dávid Ferencz és Blandrata György ellen, a Sz[ent]háromságról való orto[do]xi tudományt, többekkel együtt oltalmazta, – és az ott készült ortodoxa sententiának nevét aláírta, ekképpen: Blasius Gerendási minister de Szentes. Lampe Hist. Ecclae. Refor. in Hungaria. p. 149. feljegyezte K[is] B[álint]. Nem 149 lapon, de a 249iken B. I.”⁴⁶

Kis ezzel alapos munkát végzett, mert a váradi hitvitán jelen lévő kálvinista lelkészek névsorát csak Debreceni Ember közléséből ismerjük. A disputációról fennmaradt unitárius jegyzőkönyv nem közli a lelkészeket, csak azokat, akik hozzá is szóltak a vitához.⁴⁷ Természetesen fennáll annak a lehetősége, hogy Gerendási nem az alföldi Szentes, hanem Bodrogszentes lelkésze volt, és Kis tévedésből azonosította őt szentesi prédikátorként. A források viszont Kist igazolják, mert az 1629 és 1671 között valamint az 1782-ben készült zempléni egyházlátogatások nem tudnak arról, hogy 1569-ben Gerendási Bodrogszentesen szolgált volna.⁴⁸

A Békési Református Egyházmegye történetét tárgyaló művében szintén találunk arra példát, hogy Kis Bálint igyekezett a leghitelesebb forrásokat megismerni. A reformáció korai szakaszának tárgyalása során Severinus Sculteti evangélikus lelkésznek 1590-ben megjelent posztillás könyvére hivatkozik, amelyben szerinte arról van szó, hogy Brandenburgi György támogatásával Siklósi Mihály 1522-ben Sátoraljaújhelyen Luther tanait kezdte el terjesztetni:

„Sev[everinus] Scultetus pedig a Postillájában 1590-be[n] így ír: Mich[ael] Sziklósi, quum anno 1522 haustam a Luthero doctrinam Sátorújjhelyini disseminare inciperet, alii vero eius socii in ludo litterario Patakini propugnarent, de novandi studio accusati, Georgium Marchionem Brandenburgicum regis Vladislai ex sorore nepotem, eiusque filii Ludovici II-i tutotrem, protectorem invenerunt.”⁴⁹

Jelenlegi tudásunk szerint valóban működött egy Siklósi Mihály nevű pap Sátoraljaújhelyen, aki a reformáció híve volt, viszont Brandenburgi támogatása biztos nem érvényesült az országnak ezen a részén.⁵⁰ Ráadásul Kis Bálint pontatlanul adta meg Sculteti munkájának adatait, ugyanis 1590-ben *Aplogia* és nem *Postilla* címmel jelent meg Scultetinak egy kötete.⁵¹ 1596-ban kinyomtattak Bártfán egy *Postilla* című művet, ebben viszont Sculteti csak Palesztina földrajzáról írt, a hazai reformációról nem.⁵² Sculteti 1599-ben a *Hypomnima* című könyvében közölte a magyarországi reformáció történetét, de ebben Siklósi Mihály tevékenységéről semmit sem találhatók.⁵³ Kis minden bizonnyal összekeverte Severinus Scultetinek 1599-es egyháztörténetét Abraham Scultetusnak 1617-ben Oppenheimben megjelent *Postilla Scultetica* című könyvével, amiben szintén található egy fejezet a reformáció történetéről, azonban ebben sem említik Siklósi Mihályt.⁵⁴

Látható, hogy Kis hibázott. Sem Abraham, sem Severinus Sculteti nem írt Siklósi valamint Brandenburgi sátoraljaújhelyi tevékenységéről. Ráadásul *Postilla* címmel 1617-ben nem pedig 1590-ben adták ki a reformáció történetével foglalkozó művet. A tévedés oka az lehetett, hogy Kis nem olvasta az eredeti munkát. Tudjuk, hogy 1829-ben arról számolt be Budai Ézsaiásnak, hogy több egyháztörténeti munkát is feldolgozott.⁵⁵ Azt is tudjuk, hogy Kis Bálint a debreceni kollégiumban tanult, ahol 1784-ben Sinai Miklós a magyarországi reformáció történetéről tartott előadást.⁵⁶ Budai Ézsaiás Sinai Miklós tanítványa volt, és 1784-ben hallgatta az óráit.⁵⁷ Kis Bálint pedig Budai Ézsaiás tanítványa volt Debrecenben.⁵⁸

46 TAKÁCS, 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/022.JPG>.

47 RMNy 286. MTA KIK A 8/IV. Kiss, 1881, 636–656.

48 DIENES, 2008, 51, 111, 148, 206, 230, 247, 292, 376, 396, 432. DIENES, 2003, 34–37.

49 TIREL I.27.b.43. 1. kötet p. 78.

50 DIENES, 2017, 36–40.

51 RMNy 637.

52 RMNy 773.

53 RMNy 854. TÓTH, 2018, 411.

54 RMNy 1144.

55 Vö. 36. lábjegyzet.

56 SINAI, 1911, 22–23.

57 BORZSÁK, 1955, 117–118.

58 FILEP, 2014, 46.

Sinai 1784-es reformációtörténetében szó volt Abraham Scultetusról, ugyanis Sinai ismertette a Szenci Molnár Albert által magyarra fordított *Postilla Scultetica* tartalmát, valamint kitért arra is, hogy Abraham 1618-ban Heidelbergben *Annales evangelii* címmel egy egyháztörténetet tett közzé.⁵⁹ Budai Ézsaiásnak 1833-ban jelent meg a Magyarország történetét tárgyaló könyve. Ebben ő is közölte Abraham Scultetus 1618-as kötetének tartalmát.⁶⁰ Mind Sinai, mind Budai többször idézett Skaricza Máténak Szegedi Kis Istvánról írt életrajzából.⁶¹ Budai még Skaricza históriás verséről is tudott, amelyről azt állította, hogy a ráckevei „ekklésia protocollumába[n]”⁶² volt, de elveszett.

Mivel Kis a kollégiumban előadásokat hallott Skariczáról és Scultetusról, ezért már fiatal korában rögzült a tudatában egy kép a reformáció történetéről. Amikor hozzálátott a békési egyházmegye történetének megírásához, akkor ezt a képet egészítette ki olvasmányaival, többek között Budai Ézsaiás Magyarország múltját tárgyaló könyvével. Valószínűleg nem volt arra lehetősége, hogy Skaricza életrajzát és versét eredetiben olvassa, és arra sem, hogy Severinus Sculteti vagy Abraham Scultetus műveit kézbe vegye, ezért bizonyos adatokat emlékezetből írt le. Így lehetséges az, hogy szerinte Skaricza históriás versében van szó Szegedi Kis István gyermekkoráról.

Budai Ézsaiás *Magyarország históriája* című könyve tartalmilag részben megfelel annak, amit a professzor a debreceni óráin előadott a diákjainak. A fennmaradt diákjegyzetekből tudjuk, hogy Budai sokkal részletesebben mesélte el a reformáció történetét a könyvében leírtakhoz képest.⁶³ Joggal tételezhetjük föl, hogy Kis Bálint Budai Ézsaiás óráin hallott Siklósi Mihály sátoraljaújhelyi működéséről, Brandenburgi György lutheranizmusáról és Abraham Sculteti *Postillájáról* valamint Severinus Sculteti reformációtörténetéről. Ez a tudás később emlékké alakult. Évtizedekkel később, amikor nekilátott az egyháztörténeti műveinek megírásához, – annak ellenére, hogy igyekezett lépést tartani a korabeli tudományos eredményekkel – kénytelen volt bizonyos részeket emlékezetből megírni, ezért keverhette össze a két Scultetust.

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg. Kis Bálint igényes történetíró volt, törekedett a források teljességének a megismerésére. Esperesi rangját kihasználva a református egyház irataihoz könnyebben hozzáférhetett, ezért idézi az egyházkerületi jegyzőkönyvet. Ritkaságnak számító 16/17. századi könyveket viszont nem tudott megszerezni, ezért Skaricza és Sculteti munkásságát hibásan idézte.

Források

BÉLÁDI–GAÁL, 2026

BÉLÁDI István–GAÁL István: *A szentesi reformáta ekklézsiának matriculája, 1748*, közread. Éliás János–Hegyi Ádám, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen 2026.

BOD, 1766

BOD Péter: *Magyar Athenas*, Nagyszeben, Sárdi Sámuel, 1766.

BUDAI, 1804–1805

BUDAI Ferenc: *Magyarország polgári históriájára való lexikon, 1–3 kötet*, Nagy-váradonn, Máramarossi Gottlieb Antalnál, 1804–1805.

BUDAI, 1833

BUDAI Ézsaiás: *Magyar ország históriája, 1–3.*

kötet, Pesten, Trattner és Károlyi, 1833.

DEÁK, 1997

Sándor Pál (közread.): *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1997.

DECSY, 1788–1789

DECSY Sámuel: *Osmanografia, az az A Török Birodalom természeti, erkölcsi[...] s hadi állapotjának, és a magyar királyok ellen viselt[...] hadakozásainak[...] leírása*, Bécs, Kurtzboek Ny., 1788–1789.

DIENES, 2003

DIENES Dénes: *Az Isten is megszerette pedig ezt a helyet, és ide vetette az Evangéliomnak*

⁵⁹ SINAY, 1911, 141, 149.

⁶⁰ BUDAI, 1833, 2. köt, 53.

⁶¹ SINAY, 1911, 181. BUDAI, 1833, 2. köt, 53.

⁶² BUDAI, 1833, 2. köt, 53.

⁶³ BORZSÁK, 1955, 119–121.

hálóját mindjárt a Reformatiokor[...] A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2003 (Acta Patakina 12).

DIENES, 2008

DIENES Dénes: *Zempléni vizitációk 1629–1671*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2008 (Acta Patakina 21).

HORÁNYI, 1775–1777

HORÁNYI Elek: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, vol. 1–3, Viennae, Antonii Löwii, 1775–1777.

IKVAI, 1977

IKVAI Nándor: Bél Mátyás Pest megyéről, *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 10(1977), 9–165.

KIS, 1839

KIS Bálint: *Magyar régiségek*, Pesten, Fűskúti Landerer Lajos, 1839.

KIS, 1992

KIS Bálint: A helvéciai vallástételt követő Békésbányai egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleírasi történeteinek emléke, In: Gilicze László–Kormos László (közread.): *A Békésbányai Református Egyházmegye története*, Békéscsaba–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Békés Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi évszázadok 5), 51–292.

KISS, 1881

KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi Protestánssegyület, 1881

LAMPE, 1728

LAMPE, Friedrich Adolph: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum, apud Jacobum van Poolsum, 1728.

MAGDICS, 1888

MAGDICS István: *Diplomatarium Ráczeviense*, Székesfehérvár, Számmer Kálmán Vörösmarty Könyvnyomdája, 1888.

RÓKA, 1785

RÓKA János: *Kriegs-und Friedens-Geschichte zwischen der Krone Hungarn und der ottomanischen Pforte seit dem Jahre 1526*, Ofen,

gedruckt mit königl. Universitätschriften, 1785.

RMKT 11, XVI. század

Ács Pál (szerk.): *Régi magyar költők tára, 11. kötet, 1579–1588*, Budapest, Akadémiai Kiadó–Orex, 1999 (Régi magyar költők tára: XVI. századbeli költők művei).

RMNy

BORSA Gedeon [et al.] (szerk.): *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1685, 1-5. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971–2024.

MTA KIK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

SINAY, 1911

SINAY Miklós: *A Magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig*, sajtó alá rendezte Herpay Gábor – S. Szabó József, Debreczen, Hegedűs Sándor, 1911

SZKARICZA, 2022

SZKARICZA Máté: Szegedi Kis István élete, In: Szegedi Kis István: *A tiszta teológia főrészei Istenről és az emberről*, ford. Buzogány Dezső, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2022, VII–XXVIII.

TAKÁCS, 2001

A szentesi református egyház története 1700–1825, közreadja Takács Edit, Szentes, [Szentes Város Önkormányzata], 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/>

TÓTH, 1808

TÓTH Ferenc: *A magyar és erdélyi országi protestáns egyházak története*, Komárom, Özvegy Weinmüllerné, 1808.

TtREL

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)

I.1.b.1845.

Püspöki Hivatal iratai. Egyházkerületi közgyűlési iratok. Jegyzőkönyviszám nélküli iratok, 1829.

I.27.b.43.

Oklevelek, ajándékok, letétek gyűjteménye. Kéziratok, tanulmányok, jegyzetek 19–20. század. Kis Bálint: Békés-Bányai egyházvidék története.

Szakirodalom

Ács, 2009

Ács Pál: Honfoglalók Ráckeven. Protestáns patriotizmus Skaricza Máté várostörténeti költeményében, In: Farbak Péter–Kiss Réka (szerk.): *Kálvin hagyománya: Református kulturális örökség a Duna mentén*, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum (BTM), Dunamelléki Református Egyházkerület, 2009, 37–41.

BAKAY, 1994

BAKAY Kornél: Hogyan lettünk finnugorok? (tanulmány), *Életünk*, 32(1994/8), 715–741.

BORZSÁK, 1955

BORZSÁK István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Budapest, Akadémiai, 1955.

CSEPREGI, 2001

CSEPREGI Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburi György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban, 1520–1530, *Egyháztörténeti Szemle* 2(2001), 36–45.

DIENES, 2017

DIENES Dénes: *A Tiszáninnen Református Egyházkerület története a kezdetektől a Türelmi rendelethez*, Sárospatak, Hernád, 2017.

FILEP, 2014

FILEP Antal: Kiss Bálint helye tudománytörténetünkben, In: Labádi Lajos (szerk.): *Kiss Bálint református lelképásztora élete és munkássága (1772–1853)*, Szentes, Kiss Bálint Református Általános Iskola, 2014, 41–66.

FILEP, 2020

FILEP Antal: Népismereti, néprajzi érdeklődés a Délkelet-Alföldön a reformkorban és továbbélő öröksége. Kutatási vázlat, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 28(2020), 349–390

HEGYI, 2026

HEGYI Ádám: A szentesi egyháztörténet-írás a 18–19. században, In: Báladi István–Gaál István: *A szentesi református egyháztörténet matrikulája 1748*, közread. Éliás János–Hegy Ádám, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen 2026, 11–27.

HORVÁTH, 1985

HORVÁTH Lajos: Ráckeve és Skaricza Máté történeti verse, In: Tóth Béla (szerk.): *Tanulmányok Ráckeve múltjából*, Ráckeve-Szentendre, Nagyközségi Tanács Szentendre–Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1985, 8–84.

KORMOS, 1992

KORMOS László: Kis Bálint, a reformkori tudós, In: Gilicze László–Kormos László (közread.): *A Békési-Bánati Református Egyházmegye története*, Békéscsaba–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Békés Megyei Levéltár, 1992 (Dél-alföldi évszázadok 5), 5–49.

KÓSA, 2011

KÓSA László: Történetkutató kisvárosi értelmiség a reformkorban, In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 49–66.

KŐSZEGHY, 2026

KŐSZEGHY Péter: Vörös Mihály, Kapitány Sárvari Jánosnak és Támár török kisasszonynak szárazon és tengeren esett története (1812), In: Viskolcz Noémi [et al.] (szerk.): *Litterae et amicitia: ünnepi kötet Monok István 70. születésnapjára*, Eger–Sárospatak, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2026, 363–374.

LABÁDI, 2014

LABÁDI Lajos: Kiss Bálint élete és munkássága (1772–1853), In: Labádi Lajos (szerk.): *Kiss Bálint református lelképásztora élete és munkássága (1772–1853)*, Szentes, Kiss Bálint Református Általános Iskola, 2014, 7–22.

ŐZE, 1992

ŐZE Sándor: Szegedi Kis István és a medve: két végvár és környéke kapcsolatának változása a reformáció elterjedése idején egy történet tükrében, *Folia Historica* 17(1992), 19–42.

ŐZE, 2021

ŐZE Sándor: „Kálvinok és ortodoxok.” Egy dél-alföldi város, Szentes, emlékezete és önmeghatározási kísérlete a török kiűzése utáni fél évszázadban, In: Csorba Dávid–Szatmári

Emília (szerk.): „...tanácsaid hűség és igazság”
Tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára, Budapest–Sárospatak, Károli Gáspár Református Egyetem–Tiszáninneni Református Egyházkerület (Reformáció öröksége 7/1), 199–218.

MISKEI, 2017

MISKEI Antal: *Skaricza Máté és kora*, Ráckeve, Sophia Nostra, 2017.

S. SZABÓ–HERPAY, 1911

S. SZABÓ József–HERPAY Gábor: Bevezetés,
In: Sinay Miklós: *A Magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig*, sajtó alá rendezte Herpay Gábor – S. Szabó József, Debreczen, Hegedűs Sándor, 1911, 9–30.

SZABÓ, 1997–1998

SZABÓ Ferenc: A várostörténeti krónikák és feljegyzések születése és hatása az Alföldön, In: Takács Edit (szerk.): *A XVIII–XX. századi polgári írásbeliség produktumai a Dél-Alföldön*, Szentes, Csongrád Megyei Levéltár, 1997–1998. (Szentesi műhely füzetek 2). 5–14.

SZABÓ, 2024

SZABÓ András: Skaricza Máté életrajza Szegedi Kis Istvánról–Újraolvasási kísérlet, In: Balogh Judit–Dienes Dénes (szerk.): „...jelen lőn Isten az én fogságomban...” *Szegedi Kis István (1505–1572)*, Sárospatak, Hernád, 2024, 33–42.

SZAKÁLY, 1995

SZAKÁLY Ferenc: Szegedi Kis István és Skaricza Máté életéhez és működéséhez, In: Szakály Ferenc (szerk.): *Mezőváros és reformáció*, Budapest, Balassi, 1995 (Humanizmus és reformáció 23), 92–171.

SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2025

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Utószó, In: Vörös Mihály: *Kapitány Sárvári Jánosnak és Támár török kisasszonynak szárazon és tengeren esett története*, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szentmártoni Szabó Géza, Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány, 2025, 85–90.

TÓTH, 2018

TÓTH Gergely: A mellőzéstől a hitvitákon át a nagy egyháztörténetekig: a magyarországi reformáció a 16–18. századi történetírásban, In: Varga Szabolcs–

Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*, Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2018, 2. kiadás (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 2), 409–422.

ZOVÁNYI, 1986

ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1986.

